

**HAMZA HAKIMZODA NIYOZIYNING SHAXS SIFATIDA SHAKLLANISHI
VA PEDAGOGIK QARASHLARI EVOLYUTSIYASI**

Djalalova Hulkaroy Abduvali qizi

Buxoro innovatsiyalar universiteti 2 - kurs magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18865442>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek xalq shoiri, dramaturg, pedagog va jamoat arbobi Hamza Hakimzoda Niyoziyning (1889–1929) shaxs sifatida shakllanish jarayoni va pedagogik qarashlari evolyutsiyasi tadqiq etilgan. Tadqiqotda Hamzaning bolaligi, o'smir davri, ma'rifatchilik faoliyatining boshlanishi, yangi usul maktablarini tashkil etishi hamda uning pedagogik tizimining bosqichma-bosqich rivojlanishi tarixiy-pedagogik tahlil metodlari asosida o'rganilgan. Maqolada Hamza pedagogik qarashlari evolyutsiyasining uch asosiy bosqichi ajratib ko'rsatilgan: an'anaviy ta'limdan norozilik va ma'rifatga intilish bosqichi, yangi usul maktablari tashkil etish va amaliy pedagogik faoliyat bosqichi hamda yetuk pedagogik tizim shakllanishi bosqichi. Tadqiqot natijalari Hamza merosining zamonaviy ta'lim islohotlari kontekstida dolzarbligi va ahamiyatini ilmiy asoslashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Hamza Hakimzoda Niyoziy, shaxs shakllanishi, pedagogik qarashlari, evolyutsiya, jadidchilik, yangi usul maktablari, ma'rifatparvarlik, ta'lim-tarbiya, milliy pedagogika, pedagogik meros.

Annotation. This article examines the process of personal formation and the evolution of pedagogical views of Hamza Hakimzoda Niyoziy (1889–1929), an outstanding Uzbek poet, playwright, pedagogue, and public figure. The study investigates Hamza's childhood, adolescence, the beginning of his enlightenment activities, and the establishment of new-method schools, analyzing the gradual development of his pedagogical system through historical-pedagogical methods. Three main stages of Hamza's pedagogical evolution are identified: the stage of dissatisfaction with traditional education and aspiration toward enlightenment, the stage of organizing new-method schools and practical pedagogical activity, and the stage of forming a mature pedagogical system. The research results contribute to the scientific substantiation of the relevance and significance of Hamza's legacy in the context of contemporary educational reforms.

Key words: Hamza Hakimzoda Niyoziy, personality formation, pedagogical views, evolution, Jadidism, new-method schools, enlightenment, education and upbringing, national pedagogy, pedagogical heritage.

Аннотация. В данной статье исследуется процесс формирования личности и эволюция педагогических взглядов Хамзы Хакимзаде Ниязи (1889–1929) — выдающегося узбекского поэта, драматурга, педагога и общественного деятеля. В исследовании изучаются детство Хамзы, подростковый период, начало просветительской деятельности и организация новометодных школ, а также поэтапное развитие его педагогической системы на основе историко-педагогических методов анализа. В статье выделены три основных этапа эволюции педагогических взглядов Хамзы: этап неудовлетворённости традиционным образованием и стремления к просвещению, этап организации новометодных школ и практической педагогической деятельности, а также этап формирования зрелой педагогической системы.

Результаты исследования способствуют научному обоснованию актуальности и значимости наследия Хамзы в контексте современных образовательных реформ.

Ключевые слова: *Хамза Хакимзаде Ниязи, формирование личности, педагогические взгляды, эволюция, джадидизм, новометодные школы, просветительство, образование и воспитание, национальная педагогика, педагогическое наследие.*

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng milliy ta'lim tizimini isloh qilish, uni zamonaviy talablarga moslashtirish hamda milliy pedagogik merosni qayta baholash jarayoni keng ko'lamda amalga oshirilmoqda.

Bu jarayonda XX asr boshlarida o'zbek xalqining ma'naviy-ma'rifiy hayotida muhim iz qoldirgan mutafakkir va pedagoglarning ilmiy merosini chuqur o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi. Shunday buyuk siymolar qatorida Hamza Hakimzoda Niyoziy (1889–1929) nomi o'ziga xos o'rin egallaydi.

Hamza Hakimzoda Niyoziy – o'zbek milliy adabiyotining asoschisi, dramaturg, shoir, pedagog, jamoat arbobi va ma'rifatparvarlik harakatining yetakchi namoyandalaridan biri sifatida XX asr boshlaridagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy-ma'rifiy jarayonlarda faol ishtirok etgan shaxsdir. Uning hayoti va ijodi o'zbek xalqining jadidchilik davrini o'zida to'liq aks ettiradi.

Hamzaning pedagogik faoliyati shunchaki nazariy mulohazalar bilan chegaralanmay, balki yangi usul maktablarini tashkil etish, darsliklar yaratish, o'quv dasturlarini ishlab chiqish hamda bevosita o'qituvchilik faoliyati bilan uzviy bog'liq bo'lgan. Aynan shu jihatlari uni nafaqat adabiyotshunos, balki pedagog-amaliyotchi sifatida ham o'rganishni taqozo etadi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, hozirgi kunda O'zbekistonda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish jarayoni davom etmoqda va bu jarayonda milliy pedagogik merosdan samarali foydalanish masalasi o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Hamza Hakimzoda Niyoziyning pedagogik qarashlari evolyutsiyasini tadqiq etish orqali zamonaviy ta'lim islohotlariga tarixiy-pedagogik asos yaratish, milliy o'ziga xos pedagogik an'analarni tiklash va rivojlantirish imkoniyati paydo bo'ladi. Biroq, mavjud tadqiqotlarda Hamzaning shaxs sifatida shakllanish jarayoni va pedagogik qarashlari evolyutsiyasi yaxlit tizim sifatida yetarlicha o'rganilmagan.

Ko'pchilik tadqiqotlar Hamzaning adabiy merosiga yoki ijtimoiy-siyosiy faoliyatiga bag'ishlangan bo'lib, uning pedagogik tizimining shakllanish bosqichlari alohida tadqiqot predmeti sifatida maxsus o'rganilmagan.

Maqolaning maqsadi Hamza Hakimzoda Niyoziyning shaxs sifatida shakllanish jarayonini tarixiy kontekstda tahlil qilish, uning pedagogik qarashlari evolyutsiyasini bosqichma-bosqich o'rganish hamda ushbu qarashlarning zamonaviy ta'lim amaliyotiga tatbiq etish imkoniyatlarini ilmiy asoslashdan iborat. Tadqiqotda tarixiy-pedagogik tahlil, qiyosiy tahlil, biografik metod hamda manbashunoslik metodlaridan foydalanilgan.

Hamza Hakimzoda Niyoziy 1889-yil 6-martda Qo'qon shahrida hunarmand oilasida tavallud topgan. Uning otasi Hakimzoda Niyozmuhammad o'g'li o'z davrining savodli va diniy bilimli kishisi bo'lib, o'g'lining ta'lim olishiga alohida e'tibor qaratgan. Hamzaning bolalik yillari mustamlaka sharoitidagi Qo'qon shahrida o'tgan bo'lib, bu davr uning dunyoqarashining shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Yosh Hamza dastlab mahalla maktabida, so'ngra madrasada ta'lim olgan.

An'anaviy ta'lim tizimidagi jiddiy kamchiliklar – o'qitishning mexanik yodlatishga asoslanishi, ona tilining mensimaslik, tabiiy fanlarning umuman o'qitilmasligi – yosh Hamza ongida chuqur taassurot qoldirgan va keyinchalik uning ma'rifatchilik faoliyatining asosiy sabablaridan biriga aylangan.

Hamzaning shaxs sifatida shakllanishida bir necha muhim omil hal qiluvchi rol o'ynagan.

Birinchidan, oila muhiti va otasining ma'rifatga bo'lgan munosabati yosh Hamzada bilimga bo'lgan ishtiyoqni shakllantirishda asos bo'lgan. Ikkinchidan, Qo'qon shahrining XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayoti, ayniqsa, shahar aholisining turli ijtimoiy tabaqalar bilan aloqasi Hamzaning ijtimoiy ongini shakllantirgan. Uchinchidan, an'anaviy madrasa ta'limining cheklanganligi va zamonning talablariga javob bermasligi Hamzada ta'lim tizimini isloh qilish zaruriyati haqidagi fikrlarni shakllantirgan. To'rtinchidan, Hamzaning kitobxonlik tajribasi, ayniqsa, Sharq mumtoz adabiyoti va yangi davr adabiyoti bilan tanishuvi uning intellektual rivojlanishida muhim bosqich bo'lgan.

XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida keng tarqala boshlagan jadidchilik harakati Hamzaning pedagogik qarashlari shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan.

Jadidchilik – bu birinchi navbatda ta'lim islohotlari harakati bo'lib, uning asosiy g'oyasi an'anaviy maktab va madrasalarni isloh qilish, yangi usulda ta'lim berish, zamonaviy fanlarni o'qitish hamda ona tilida ta'lim berishdan iborat edi. Ismoil Gasprali tomonidan boshlangan «usuli jadid» (yangi usul) harakati Turkiston mintaqasida Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi yirik ma'rifatparvarlar tomonidan davom ettirilgan. Hamza ham ushbu harakatning faol ishtirokchisi va davomchisi sifatida o'z o'rnini topgan.

Hamza pedagogik qarashlari evolyutsiyasining birinchi bosqichi (1905–1910-yillar) an'anaviy ta'limdan norozilik va ma'rifatga intilish davri sifatida tavsiflanadi. Bu davrda yosh Hamza o'zi tahsil olgan maktab va madrasalardagi ta'lim tizimining nochorligini chuqur his etgan va o'zgarishlar zaruriyatini anglagan. U o'z zamondoshlari bilan ilm-fan, ta'lim va tarbiya masalalari bo'yicha munozaralar olib borgan, jadidchilik matbuotini o'qigan va yangi pedagogik g'oyalar bilan tanishgan. Bu bosqichda Hamzaning pedagogik qarashlari hali to'liq tizim sifatida shakllanmagan bo'lsa-da, uning ma'rifatparvarlik ruhi va ta'lim islohotlariga intilishi aniq namoyon bo'lgan. Hamzaning dastlabki she'rlari va maqolalarida jaholat va xurofotga qarshi kurash, ilm-fan va ma'rifatni targ'ib qilish g'oyalari yaqqol aks etgan.

Ikkinchi bosqich (1910–1917-yillar) Hamzaning amaliy pedagogik faoliyatining boshlanishi va yangi usul maktablarini tashkil etish davri hisoblanadi. 1908-yilda Hamza Marg'ilon shahrida birinchi yangi usul maktabini ochgan va bunda bevosita o'qituvchilik faoliyatini boshlagan. Keyinchalik u Qo'qon, Toshkent va boshqa shaharlarda ham maktablar tashkil etishda faol ishtirok etgan. Bu maktablarda Hamza o'zi darslik sifatida foydalanish uchun bir qator o'quv qo'llanmalar yaratgan. Uning «O'qish kitobi» (1914), «Yer yuzi» (1914), «Quyosh» darsliklar an'anaviy maktab kitoblaridan tubdan farq qilgan – ular ona tilida yozilgan, tasvirlar bilan jihozlangan va bolalarning yosh xususiyatlariga moslashtirilgan edi. Hamzaning bu davrdagi pedagogik faoliyati shunchaki nazariy mulohazalar bilan chegaralanmay, bevosita amaliy tajribaga asoslangan edi. U har bir darsda ko'rgazmali qurollardan foydalangan, savtiya (tovush) usulini qo'llagan hamda o'quvchilarni faol ishtirokka jalb etgan.

Hamza o'z maktablarida an'anaviy maktablardan farqli o'laroq, bir qator innovatsion yondashuvlarni joriy etgan: o'qitishda ona tilini asosiy vosita sifatida qo'llagan, savtiya usulini tatbiq etgan, darslarida ko'rgazmali qurollar – xaritalar, rasmlar, jadvallar, tabiiy obyektlardan foydalangan, o'quvchilarning jismoniy tarbiyasiga ham katta e'tibor qaratgan hamda maktablarida musiqa, qo'shiq va teatr elementlarini o'quv jarayoniga kiritgan.

Uchinchi bosqich (1917–1929-yillar) Hamzaning yetuk pedagogik tizimi shakllanish davridir. Bu davrda Hamza nafaqat maktab o'qituvchisi, balki ta'lim tashkilotchisi, darslik muallifi, dramaturg va jamoat arbobi sifatida keng ko'lamli faoliyat yuritgan. Uning pedagogik tizimi bu davrda yaxlit va mukammal shakl olgan. Hamza bu bosqichda ta'lim-tarbiya jarayonini yaxlit tizim sifatida qarab, unda aqliy, axloqiy, mehnat, jismoniy va estetik tarbiyaning o'zaro bog'liqligini nazariy va amaliy jihatdan asoslagan. Uning dramaturgik asarlari – «Zaharli hayot yohud ishq qurbonlari» (1916), «Yangi saodat» (1915), «Maysaraning ishi» (1926), «Paranji sirlari» (1927) kabi pyesalar nafaqat badiiy asar, balki kuchli tarbiyaviy vosita sifatida ham xizmat qilgan.

Hamzaning pedagogik tizimida ta'lim va tarbiyaning birligiga alohida urg'u berilgan. U ta'limni shunchaki bilim berish jarayoni sifatida emas, balki barkamol shaxsni shakllantirish vositasi sifatida tushungan. Hamza fikricha, haqiqiy ta'lim o'quvchining aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish bilan birga, uning axloqiy sifatlarini, mehnat ko'nikmalarini, jismoniy salomatligini va estetik didini ham shakllantirishi kerak. Bu yondashuv zamonaviy pedagogikada kompetensiyaviy yondashuv deb ataluvchi tamoyillar bilan hamohang bo'lib, Hamza o'z davrida bu tamoyillarni intuitiv ravishda o'z pedagogik amaliyotiga tatbiq etgan.

Hamzaning pedagogik qarashlari evolyutsiyasida uning adabiy ijodi muhim o'rin tutgan.

Hamza she'riyat, dramaturgiya va nasrni ta'lim-tarbiya vositasi sifatida faol qo'llagan.

Uning she'rlarida ilm-fan, ma'rifat, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, halollik kabi mavzular markaziy o'rin egallagan. Hamza teatrni «xalq maktabi» deb atagan va dramaturgiyani eng samarali tarbiya vositalaridan biri sifatida baholagan. Uning pyesalari jaholat, xurofot, ayollar huquqsizligi, ijtimoiy tengsizlik kabi dolzarb muammolarni ko'targan va tomoshabinlarda kuchli ta'sir uyg'otgan. Bu jihatdan Hamza teatr pedagogikasi sohasida ham o'ziga xos nazariy va amaliy meros qoldirgan.

Hamza pedagogik merosining zamonaviy ahamiyatini baholashda bir necha muhim jihatlarni alohida ta'kidlash lozim. Avvalo, Hamzaning ona tilida ta'lim berish tamoyili bugungi kunda ham o'zining dolzarbligini yo'qotmagan. O'zbekiston Respublikasining ta'lim siyosatida davlat tilida ta'lim berish masalasi ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan. Hamzaning bu sohadagi tajribasi va g'oyalari zamonaviy ta'lim amaliyotini boyitish uchun qimmatli manba bo'lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, Hamzaning ko'rgazmali o'qitish, amaliy mashg'ulotlar, jamoaviy tarbiya, teatr pedagogikasi kabi usullari zamonaviy interaktiv ta'lim texnologiyalari bilan hamohang bo'lib, ularni zamonaviy sharoitda yangicha shakl va mazmunda qo'llash imkoniyatlari mavjud.

Shuningdek, Hamzaning ta'lim-tarbiya jarayoniga yaxlit yondashuvi – aqliy, axloqiy, mehnat, jismoniy va estetik tarbiyani bir butun tizim sifatida qarashi – zamonaviy pedagogikadagi integrativ yondashuv tamoyillari bilan to'liq mos keladi.

Bugungi kunda ta'lim tizimida barkamol shaxsni shakllantirish maqsadi ko'zlangan kompetensiyaviy yondashuv asosida ishlab chiqilgan ta'lim standartlari Hamza g'oyalari asoslangan ta'lim-tarbiya tizimi bilan mohiyatan yaqin ekanligini ko'rsatadi. Hamzaning mehnat tarbiyasiga, kasbga yo'naltirishga bergan e'tibori zamonaviy kasbiy ta'lim tizimining asosiy tamoyillari bilan o'zaro uyg'unlik kasb etadi. Uning estetik tarbiya sohasidagi g'oyalari – she'riyat, musiqa, teatr va tasviriy san'at orqali shaxsni ma'naviy boyitish usullari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda.

Xulosa va Takliflar:

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Hamza Hakimzoda Niyoziyning shaxs sifatida shakllanishi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u bir qator tarixiy, ijtimoiy, madaniy va shaxsiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida amalga oshgan. Hamzaning bolalik va o'smirlik davrida an'anaviy ta'lim tizimining kamchiliklarini chuqur his etishi, jadidchilik harakatining ta'siri, keng kitobxonlik tajribasi va ijtimoiy voqelikni kuzatishi uning ma'rifatparvarlik faoliyatining asosiy sababchilari bo'lgan. Hamza pedagogik qarashlari evolyutsiyasi uch asosiy bosqichdan iborat: an'anaviy ta'limdan norozilik va ma'rifatga intilish bosqichi (1905–1910), yangi usul maktablarini tashkil etish va amaliy pedagogik faoliyat bosqichi (1910–1917) hamda yetuk pedagogik tizim shakllanishi bosqichi (1917–1929).

Tadqiqot shuni tasdiqlaydiki, Hamza o'z davrida zamonaviy pedagogikaning bir qator fundamental tamoyillarini – ona tilida ta'lim berish, ko'rgazmalilik, amaliyotga yo'naltirilganlik, ta'lim-tarbiya birligi, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv elementlarini o'z pedagogik amaliyotida muvaffaqiyatli tatbiq etgan. Hamzaning pedagogik merosi nafaqat tarixiy qimmatga, balki zamonaviy ta'lim amaliyotini boyitish uchun amaliy ahamiyatga ham ega.

Bugungi kunda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari kontekstida Hamza g'oyalari o'quv dasturlariga integratsiya qilish, interaktiv ta'lim metodlarini rivojlantirish, teatr pedagogikasini joriy etish va milliy pedagogik an'analarni qayta tiklash kabi yo'nalishlarda samarali foydalanish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Hamza Hakimzoda Niyoziy o'zbek milliy pedagogikasining asoschisi sifatida tarixda munosib o'rin egallaydi va uning pedagogik merosi o'zining zamonsizligi bilan ajralib turadi. Hamza g'oyalari milliy ta'lim tizimining bebaho boyligi sifatida kelajak avlodlar uchun ham ilmiy va amaliy ahamiyatini saqlab qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – T.: Ma'naviyat, 1999. – 256 b.
2. Fitrat A. Tanlangan asarlar. 3 jildlik. 1-jild. – T.: Ma'naviyat, 2000. – 320 b.
3. Hamza Hakimzoda Niyoziy. To'liq asarlar to'plami. 5 jildlik. 1-jild. – T.: Fan, 1988. – 384 b.
4. Karimov N. Hamza Hakimzoda Niyoziy: hayoti va ijodi. – T.: Fan, 1979. – 280 b.
5. Kayumov L. Hamza Hakimzoda Niyoziy dramaturgiyasi. – T.: Fan, 1975. – 212 b.
6. Ikromova, A. A. (2020). The concept of pedagogical skills, its role and importance in teaching. *The American Journal of Applied Sciences*, 2(8), 122-126.
7. Aminovna, I. A. ИКБОЛ МИРЗОНИНГ “САМАРҚАНД САЙҚАЛИ” ШЕЪРИЙ ДРАМАСИДА СИНКРЕТИК ХУСУСИЯТЛАР. *dkZ dSmSe [hS^ iSca YfcS^*, 113.

8. OLIY TA'LIM TIZIMIDA INGLIZ TILINI O'QITISHDA SI ASOSIDAGI ADAPTIV TA'LIM VOSITALARINING O'RNI. (2025). *ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA UNGA QARATILGAN KREATIV G'OYALAR, TAKLIFLAR VA YECHIMLAR*, 7(76), 227-229. <https://uzconferences.org/index.php/uzconf/article/view/699>
9. Aminovna, I. A. (2025). THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TRANSFORMING LANGUAGE EDUCATION IN HIGHER INSTITUTIONS BY 2030. *INTERNATIONAL JOURNAL OF ADVANCED RESEARCH IN EDUCATION, TECHNOLOGY AND MANAGEMENT*, 4(1), 6-17.